

УДК 37.08.1 (091)

DOI:10.34142/nc.2024.3.108

## Легендарна «Школа-гра» Яна Коменського

*Олександр Пономарьов,  
Максим Черемський*

*До 430-ї річниці від дня народження  
Яна Амоса Коменського*

Говорячи про проблеми сучасної української освіти, слід зазначити, що їй бракує гуманних, природо-відповідних та творчих методів навчання й виховання особистості. Зокрема, діти, які прийшли в школу з дитячого садка, де все влаштовано у відповідності до їхньої природи, духовного світу, потрапляють у місце, де все за невеликим виключенням, побудовано всупереч природи дитини та її внутрішнього світу. Зокрема, її відразу усаджують за парту, змушуючи 40 чи 45 хвилин знаходитися на одному місці. Хіба це не приклад антипсихологічного та антипедагогічного підходу до дитини? Адже, знаючи закономірності розвитку дитячого організму, педагоги мали б знати, що для дитини є справжньою мукою залишатися на одному місці навіть кілька хвилин, вже не кажучи про академічну годину. Варто уявити, які страждання протягом цієї години переживає дитина. Водночас знання, які подаються у відриві від чуттєвого досвіду дитини, перетворю-

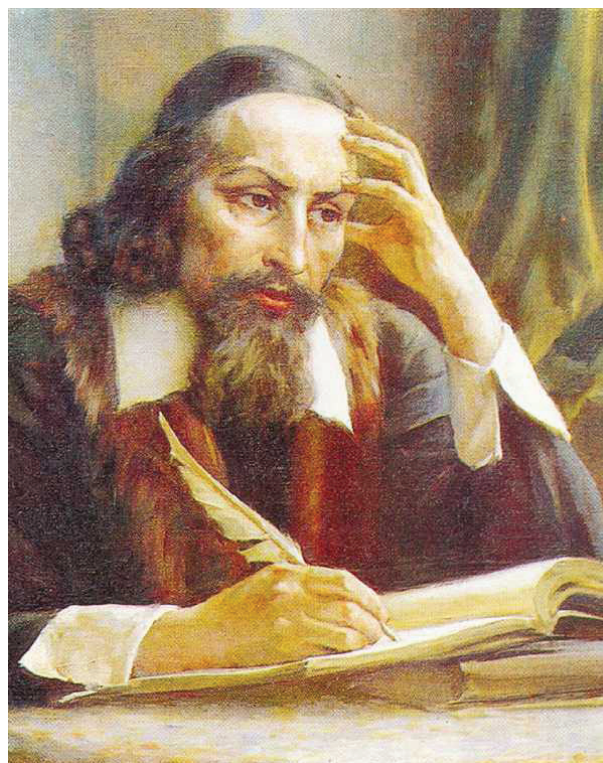
ють навчання на справжню каторгу. Все це є наслідком того, що вчителі, як правило, не володіють належним рівнем знань щодо психологічних та фізіологічних особливостей і закономірностей розвитку дитини. На Заході, куди ми прямуємо, вчителі відштовхуються від принципу природовідповідності навчання й виховання особистості, створюючи всі умови для її гармонійного, творчого розвитку.

Основоположником природовідповідного підходу до дитини є видатний чеський педагог-гуманіст, поет, письменник, драматург, лінгвіст і філософ Ян Амос Коменський, якого називають «вчителем народів» за те, що він здійснив революцію в освіті, представивши новий тип школи, побудованої на природовідповідній основі. В цій школі діти розвивалися у відповідності до своїх природних особливостей і можливостей. Учні не зубрили навчальний матеріал, а пізнавали світ безпосередньо, наочно знайомлячись з предметами та явищами навколишньої дійсності.

**Д**ля кращого сприйняття знань і підвищення рівня інтересу учнів до навчання педагог повернув давно забуту ігрову форму навчання, завдяки якій діти з інтересом вивчали навчальні предмети та оволодівали всіма життєво необхідними знаннями, уміннями та навичками. Дана форма навчання лягла в основу легендарної «Школи-гри» (Schola Ludus) Яна Амоса Коменського, ставши дороговказом для всіх освітніх систем вільного світу. В ній педагог показав сутність свого методу навчання, побудованого на основі гри. Адже саме гра виступає основною формою пізнання дитиною навколишньої дійсності. Важливим у грі також є те, що кожна дитина почувається її активним учасником, завдяки чому вона з великим інтересом та цікавістю дізнається про все те, що її оточує.

На жаль, наша система освіти через свою авторитарність ігнорує природну потребу дитини у грі, будуючи навчання на основі звичайного натаскування учня на знання. Такий підхід є не лише неефективним, але й шкідливим для психічного здоров'я учня. Тож метою даної статті є привернення уваги освітян до важливості застосування в освіті ігрових методів навчання й виховання особистості, зокрема, «методу драматизації», запропонованого славетним класиком гуманної педагогіки Яном Амосом Коменським.

**Я**н Амос Коменський народився 28 березня 1592 р. в Чехії, в селі Нівніце. Батьки Яна належали до релігійної громади «Чеських братів». Початкову освіту хлопець здобув у братській школі. Ян зростав у великій щасливій родині. Він вступає до братської школи, де закінчує початкову освіту. Але щасливе дитинство Яна тривало недовго. На початку XVII ст. до Чехії приходить страшна епідемія чуми, яка забирає в хлопця батьків та двох сестер. Осиротілий дванадцятирічний Ян переїжджає жити до своєї тітки в місто Стражніце. Коли хлопцю виповнилося 16 років, він вступає до латинської школи в чеському місті Пршеров, яку закінчує в 1610 р. У



1611 р. Ян вступає до Карлового університету в Празі на богословський факультет. Також Ян навчається в Гернборнській академії та Гайдельберзькому університеті в Німеччині. Під час навчання юнак вивчає твори давньогрецьких та давньоримських філософів, поетів і драматургів, християнських теологів, представників епохи Ренесансу. Любов до свого народу спонукає Яна зробити вибір на користь педагогіки. Ще будучи студентом, він починає працювати над укладанням словника чеської мови під назвою «Скарбниця чеської мови» та енциклопедії «Театр усіх речей».

У 1614 р. 22-річний Ян Коменський повертається до Чехії та влаштовується вчителем у школі, де він свого часу навчався сам. Тут він виявляє свої реформаторські здібності, намагаючись гуманізувати систему навчання й виховання особистості. Педагог прагне до того, щоб навчання відбувалося у відповідності до природи дитини, її потреб. Коменський ставив у приклад стародавніх греків та римлян, які будували навчання й виховання молоді на гармонійній, природо-відповідній основі. На жаль, ідеї педагога піддаються нищівній критиці з боку тих,

хто не бажав ніяких змін в освіті. Внаслідок цього в 1618 р. Коменський залишає школу у Пршерові та переїжджає до міста Фульнек. Тут педагог продовжує вивчати праці видатних філософів та педагогів. Водночас він працює над написанням книги «Моравські старожитності».

**К**оменський виявляє також свої здібності в картографії, складаючи мапу своєї рідної Моравії. В 1622 р. педагога знову спіткає страшне горе. Від чуми помирають його діти та дружина. Можна лише уявити як було тяжко переживати цю трагедію людині, котра все своє серце та душу віддавала дітям. Проте страждання не зламали педагога. Вони лише зміцнили наміри митця будувати для дітей світ, де б вони були по-справжньому щасливими та радісними.

У 1627 р. внаслідок релігійного конфлікту між католиками та протестантами Ян Коменський змушений залишити Батьківщину та виїхати до Польщі, де він оселяється в місті Лешно. Педагогу пропонують роботу в місцевій гімназії, в якій він продовжує розвивати свої просвітницькі ідеї гуманної освіти. Коменський укладає низку підручників, такі як: «Відкриті двері до мов» (1631 р.), «Астрономія» (1632 р.), «Материнська школа» (1632 р.), «Фізика» (1633 р.). Свої погляди на педагогічне мистецтво Коменський викладає у своїй праці «Дидактика», яка вийшла у світ чеською мовою в 1632 р. «Дидактика» викликала великий інтерес з боку прогресивних педагогічних кіл. Тому педагогу радять перекласти «Дидактику» латинською мовою, яка на той час вважалася міжнародною мовою. Твір в доповненому варіанті, що отримав назву «Велика дидактика» (*Didactica Magna*) побачив світ у 1638 р.

Ім'я Коменського стає широко відомим в Європі. Педагога запрошують в різні країни для здійснення освітньої реформи. Ян Коменський обирає Велику Британію, куди він їде в 1641 р. на запрошення англійського парламенту. В Лондоні створюється вчена колегія для впровадження ідей чеського педагога в освітній процес. Проте внутрішні політичні проблеми ста-

ли на заваді здійсненню задумів Коменського. Тому педагог вирушає до Швеції, де він на замовлення уряду країни працює над підготовкою підручників з вивчення латинської мови, таких як «Найновіший метод мов», «Вступ до латинської мови», «Зал латинізму». В 1648 р. Коменський повертається до Польщі, щоб очолити громаду «Чеські брати» в місті Лешно.

У 1651 р. Трансильванський князь Дердь II Ракоці, союзник Богдана Хмельницького, запрошує Яна Коменського здійснити освітню реформу в його країні. Педагог оселяється в місті Шарош-Патак, де він і розпочинає свою реформу освіти. Коменський представляє нову школу, інновацією якої було те, що учні оволодівали всіма життєво важливими знаннями, уміннями та навичками за допомогою гри. Завдяки «методу драматизації», діти із захопленням вивчали те, що раніше вони не сприймали. Під час перебування Коменського в Шарош-Патаку з під пера педагога з'являються такі твори як «Пансофічна школа» (1651 р.), «Школа-гра» (1656 р.), «Світ чуттєвих речей в картинах» (1658 р.).

**Н**а жаль, через критику своїх методів навчання з боку дирекції школи, педагог змушений був звільнитися та виїхати з міста, а потім і з самої країни. От як пише сам Коменський з цього приводу: «Я по суті терплю насмішки над своїми дидактичними зусиллями і змушений буду терпіти ще більші, якщо залишусь тут довше... Весь мій метод спрямований на те, щоб шкільна підневільщина перетворилася на гру та забаву; цього ніхто тут не хоче зрозуміти. З юнацтвом, навіть із дворянським, тут поводяться зовсім як з рабами, вчителі ґрунтують свій авторитет на похмурому виразі обличчя, грубих словах, навіть побоях і бажують, щоб їх більше боялися, аніж любили. Скільки разів публічно і приватним чином я робив зауваження, що це не є вірний шлях, але все дарма. Я також від початку радив, щоб у школі були введені які-небудь театральні вистави, які є найефективнішим засобом для

того, щоб позбутися душевної млявості і для збудження жвавості. Але мені відповідали, що ці жарти (постановки комедій в школах) доречно залишити єзуїтам, а я, мовляв, запрошений для серйозних занять» [1, с. 64–65].

**П**роте Яну Коменському все ж вдалося довести ефективність свого методу навчання побудованого на основі гри. За педагога заступилася сама княгиня, яка дала можливість митцю застосувати свій метод на практиці. Для вистави були відібрані перші двадцять розділів з книги «Двері мов» Коменського. Показ вистави відбувся в невеликій аудиторії в присутності дирекції та учнів. Вистава пройшла з великим успіхом. «При цьому відбулася дивна метаморфоза думок (понад мої власні сподівання), адже наші актори грали свої ролі так вміло, що ми дивилися з подивом. Бо ті, хто раніше ледь могли витримати погляд дорослого і нічого не могли сказати без заїкання, тримали себе з гідною свободою; звісно, що для цього з ними заздалегідь декілька разів репетирували...» [1, с. 66].

Вистава Коменського змусила схолярхів визнати свою помилку стосовно навчальних методів педагога і просити його залишитися в Угорщині. «Зізнаємося, Коменський, що ми досі не знали, скільки таємниць містить твоя книга «Двері мов» і скільки користі вона приносить юнацтву; нині ж ми були очевидцями цього... Радуйтеся сини, що ви маєте таке щастя, якого нам в юнацькі роки не діставало» [1, с. 66].

Чутки про успішну постановку вистави Яна Коменського розійшлися по всьому місту та за його межами. Педагогу запропонували драматизувати всю книгу «Двері мов». Коменський прийняв пропозицію та здійснив ще кілька постановок вистав, які пройшли з великим аншлагом. Педагога порівнювали з римським імператором Августом, який боровся з варварством за допомогою мистецтва, «заповнюючи виставами та театрами не лише Рим, але й усю Італію» [1, с. 67].

Заключна вистава була поставлена на запрошення княгині в замку князя Рако-

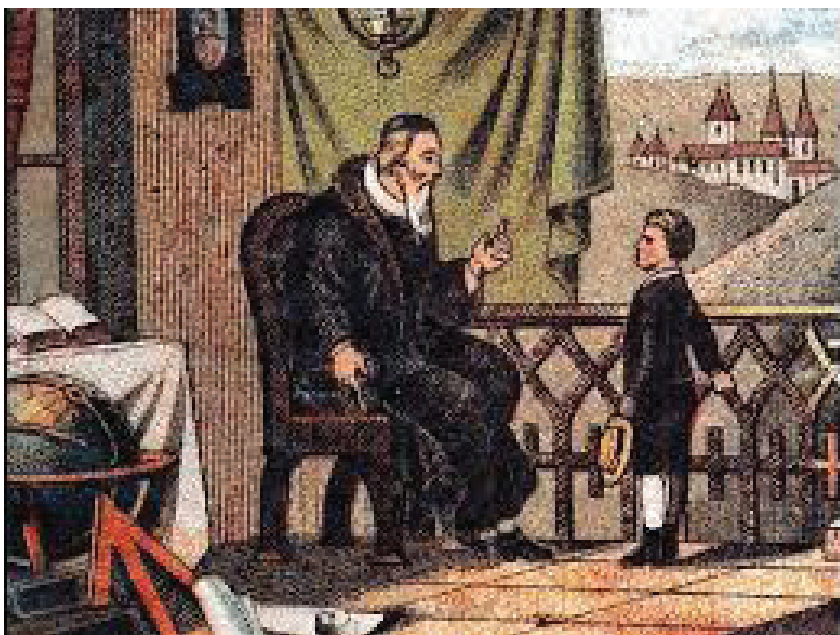


ці, де Коменський в чергове підтвердив успішність свого методу. Педагога вмовляли залишитися в Угорщині та здійснити освітню реформу в усій країні. Проте Коменський відмовляється, розуміючи, що недругів у нього значно більше ніж друзів. Натомість, перед від'їздом у Польщу, педагог, на прохання княгині, передав їй для друку повну сценічну обробку книги «Двері мов».

По дорозі в Лешно Коменський ледь уникнув арешту. Педагогу готували засідку, але, завдяки друзям, Яну Коменському вдалося втекти від переслідувачів та дістатися кордонів Польщі. По поверненню в Лешно в 1656 р. на педагога чекають нові випробування. Між Польщею та Швецією розпочинається війна, внаслідок якої Швеція окупує Польщу. Протягом окупації Коменський продовжує свою педагогічну діяльність, водночас викону-

ючи обов'язки голови громади «Чеських братів» та священника.

**В** 1656 р. шведська армія залишає Польщу. Внаслідок військових дій місто Лешно піддалося великим руйнуванням. Жертвами таких руйнувань стає будинок та бібліотека Яна Коменського. У вогнищі гине частина праць педагога. Громада «Чеські брати» виїжджає з міста. Змучений та розчарований, Коменський змушений знову шукати для себе притулок. Педагог залишає Польщу, де він прожив понад двадцять років свого життя, та їде за запрошенням голландських друзів до Нідерландів. У місті Утрехт Коменський зустрівся із угорськими студентами, які передали педагогу щойно надруковану в Угорщині книгу «Школа-гра». Прибувши до Амстердаму, Коменський показав свою «Школу-гру» своїм прихильникам. Ознайомившись із книгою, вони запропонували здійснити перевидання «Школи-гри», на що педагог радо погодився. Проте після її виходу в 1657 р. педагога почали обвинувачувати в некомпетентності та дилетантизмі. Це у свою чергу вплинуло на те, що Коменський полишив свою педагогічну діяльність, обмежившись написанням творів. У 1658 р. за підтримки друзів в Амстердамі здійснюється повне видання дидактичних творів Яна Амоса Коменського.



Переживаючи за долю людства, Коменський пише філософський твір під назвою «Загальна порада про покращення справ людських», дві частини якого було надруковано в 1662 р. Інші п'ять частин побачили світ лише в 1966 р., коли в Празі вийшло повне видання цього твору. Останньою книгою Яна Коменського стала праця «Єдине необхідне», яка була опублікована в Амстердамі в 1668 р.

До кінця свого життя педагог мріяв повернутися в свою рідну Чехію, але внаслідок переслідувань з боку влади, він не міг цього зробити. 15 листопада 1670 р. весь світ обійшла трагічна звістка про те, що славного педагога, письменника та філософа Яна Амоса Коменського не стало. Поховали митця в містечку Нарден, де він жив останні роки свого життя. 5 травня 1937 р. тут створено музей, присвячений життю та творчості визначного просвітителя, вчителя народів Яна Амоса Коменського.

**Ш** педагог все своє свідоме життя присвятив утвердженню ідеалів гуманізму в освіті. Коменський створив школу, яка стала місцем радості та втіхи для учнів. Педагог враховував природу дитини та будував навчання таким чином, щоб воно викликало інтерес в учня. Для цього Коменський застосовував природовідповідні методи навчання.

Адже, за словами педагога, все, що є природним, розвивається саме по собі. «Немає необхідності змушувати воду текти нахиленою площиною, прибере лише греблю або взагалі все те що її стримує, — і ти побачиш, що вона відразу потече. Немає потреби просити пташку улетіти — відкрий лише клітку. Немає необхідності змушувати око до витонченої картини або вухо звертатися до чарівної мелодії, якщо тільки ти надаси їм це. В таких випадках

скоріше доведеться стримувати їх» [1, с. 342–343].

Ян Коменський піклувався про те, щоб навчання було пристосоване до дитячих здібностей, які «за своєю природою схильні до приємного, жартівливого, грайливого і не схильні до серйозного та суворого. Отже, для того щоб серйозне могло засвоїтися легко та з насолодою, скрізь слід поєднувати корисне з приємним, для того, щоб різними вабиками захоплювати увагу учня та спрямовувати її туди, куди ми бажаємо» [1, с. 451].

Тому педагог прагнув до того, щоб навчання відбувалося дружнім приємним чином у формі бесід, змагань, відгадування загадок або у формі притч, байок, і, звісно, гри. Коменський вважав, що саме мова «гри» є найбільш зрозумілою мовою для дитини. За посередністю гри дитина оволодіває основними поняттями та уявленнями про навколишній світ.

**В**ажливою особливістю гри є те, що в ній кожна без винятку дитина почувається активним учасником. Натомість, навчання за допомогою підручника, де все відбувається без безпосередньої участі дитини, не справляє враження на неї, і вона відчуває нудьгу від подібного навчання. Розуміючи цю особливість дитини, Коменський робить все, щоб учень сприймав навчальний матеріал не пасивно, а активно. А як цього досягнути, як не за допомогою гри. Дітям дуже подобається грати в когось, виступаючи в певній ролі та діючи в пропозованих обставинах. Тому педагог будує навчання у формі театральних вистав, в яких учень ставав учасником чогось дуже важливого і цікавого для нього та для інших. «Театральні вистави, — за словами Яна Коменського, — слід влаштувати в стилі комедій під назвою «Школа-гра»; вони зображують найпривабливіші дії, до того ж весь зміст класу може бути жваво представлено» [2, с. 78].

Ян Коменський уявляв педагогіку як універсальне мистецтво навчати всіх усьому. Він вважав, що навчання не повинне викликати нудьги в учня. Навпаки, воно має приносити велику насолоду як



alamy

Image ID: 888348  
www.alamy.com

учню так і вчителю. Для цього, на думку педагога, потрібно створювати такі школи, які б були місцями ігор, будинками насолоди та втіх. Лише в таких школах учнів можна було б «довести до вершин наук без труднощі, нудьги, гримань та побоїв, а неначе граючи та жартуючи» [1, с. 243].

У «Школі-гри» Яна Коменського учні вивчали сім вільних мистецтв, тобто: музику, арифметику, геометрію, граматику, риторику, діалектику, астрономію. Особливістю було те, що ці мистецтва викладалися у формі гри. Діти ставили театральні вистави присвячені кожному з вільних мистецтв. Завдяки тому, що учні відчували себе в своїй рідній стихії, виступаючи в різних ролях та обігруючи все, що викладалося в школі, знання закарбовувалися в душі дитини на все життя. Учні грали не лише в сучасність, але й у минуле, про яке вони довідувалися з курсу «історії», вивченню якої педагог приділяв великої уваги.

Ян Коменський, створюючи п'єси для навчання, прагнув, щоб учень знайомився, зокрема, з такими важливими для життя уміннями як: землеробство, будівельне мистецтво, писемність, тощо. Граючи у виставах, діти починали цікавитися тим, на що раніше не звертали увагу. Вони з інтересом вивчали свої ролі, водночас від-

криваючи для себе щось нове. Зокрема, для дітей, які жили в місті, було цікаво дізнатися про те, звідки береться хліб, та про тих, хто його виробляє. Перші відомості про хліборобів учні отримували, граючи у виставах присвячених землеробству. В одній із таких вистав, побудованої у формі діалогу, розповідається про короля, якого селяни навчають науці землеробства:

«Король: Вислухай цих, Аполлоній.

Аполлоній: Ви правильно, зробили, що підкорилися волі короля. Ви готові відзвітувати за свої роботи?

Орач: Чому ж ні? Я обробляю поле, для того щоб виростити хліб.

Аполлоній: Що це — обробляти поле?

Орач: Підготувати поле до посіву, після цього посіяти насіння, а потім зібрати врожай.

Аполлоній: В який спосіб ти готуєш поле?

Орач: Коли я отримаю не зораний ґрунт, повний чагарнику, спочатку позбудусь його цією сапкою. Якщо поле є зоране, але знесилене врожаєм, підгодую його добривом для того, щоб полем можна було користуватися.

Аполлоній: Як відбувається оранка?

Орач: Оцей юнак поганяє волів, запряжених у плуг. Я йду за плугом та відгрібаю скребком глиби. Так виникає борозна... Якщо на полі багато грудок, вирівнюємо його тим, що катаємо каток або боронуємо. На мокрому полі робимо канавки, котрі відводять воду. І лише тоді ділянка є підготовленою як поле.

Аполлоній: А що ви робите потім?

Орач: Тоді почну сіяти та розсіюю насіння, що придатне для засіву. Коли я закінчу сіяти, цей юнак засів заборонує, і з тим наша робота закінчиться. Насіння проростає саме по собі, якщо до нього не домішується кукіль, який ми виполемо, для того, щоб він не задушив засів.

Аполлоній: А що ви робите з врожаєм?

Жнець: Коли зерно дозріє, на поле посилають нас, женців. Ми жнемо колосся серпами та косами. Скошене колосся ми збираємо у снопи, які зв'язуємо перевеслами та зносимо до купи...

Аполлоній: А що ви робите з цими дерев'яними ціпами?

Молотник: Ми молотимо ними колосся. Потім вимолочене зерно підкидаємо лопатою (якщо дме

вітер) вгору, для того щоб відокремити полову... Солому, що залишилася після вимолоту, зв'язуємо у в'язки...

Король: Цього вистачить. Ідьте тепер на свої роботи! Не гоже довго байдикувати» [2, с. 222–224].

**Я**н Коменський, пишучі свої п'єси, завжди відштовхувався від особливостей розвитку дитини, її захоплень та прагнень. Тому зміст п'єс, складений таким чином, щоб він відображав внутрішній світ дитини та водночас відкривав для неї щось нове. Наприклад, всім відомо, що діти полюбляють будувати різні вігвами, курені чи халабуду. Вони грають у дикунів та лицарів. Їм подобаються всілякі старовинні замки, палаци, фортеці. Тож дітям безперечно цікаво дізнатися як постають ці диво-спороди. Тому, граючи у виставі, кожен учень має можливість пізнати основи будівельного мистецтва та стати майстром своєї справи. Наприклад, у п'єсі, присвяченій мистецтву будівництва, діти грають ролі будівельника, теслі, учня та вже відомого нам Аполлонія, які ведуть між собою наступний діалог:

«Будівельник: Це дійсно так? Ти забажав познайомитися із будівельним мистецтвом?

Учень: Дуже.

Будівельник: Я виконаю твоє бажання та в загальних рисах познайомлю тебе з будівельним мистецтвом.

Учень: Я буду Вам за це вдячний.

Будівельник: Під час будівництва між собою співпрацюють: будівельник, робітники та інструменти. Будівельник є керівником будівлі. Він керує її спорудженням за зразком, що вигаданий ним заздалегідь, або намальований на папері, або зроблений з дерева. Це називається модель. Робітниками виступають теслі та муляри. Давай покличемо їх сюди та поговоримо з ними про будівництво. Так ти легко пізнаєш їхню роботу та познайомишся з їхніми інструментами та їхнім застосуванням.

Учень: Це мені подобається. Нехай буде так!

Будівельник: Робітники, робітники, де ви? Ходіть сюди!

Тесля: Хто нас кличе? Ми тут.

Будівельник: Ми отримали завдання побудувати великий, красивий та міцний дім. Чи хочете нам допомогти порадою та працею свої рук?

Тесля: Пораду можна дати безкоштовно. Але праця вимагає грошей.

Будівельник: Давайте розмірковувати, що потрібно для того, щоб побудувати великий дім.

Тесля: Велика ділянка для будівлі, вдосталь будівельного дерева та багато робітників.

Будівельник: А що потрібно для того, щоб будинок був красивим?

Тесля: Щоб він належним чином простягався у довжину, ширину і глибину, зовні та всередині.

Будівельник: От, тут я зробив модель майбутнього будинку. Подивись, чи взаємодіють всі розміри між собою.

Тесля: (Уважно розглядає модель будинку та дає оцінку кожному його фрагменту, завдяки чому учень дізнається про те, з чого складається будинок). Все це правильно. Фасад дійсно є красивим, сіни достатньо великі, ці передні двері є достатньо широкими...

Аполлоній: А скажи нам тепер, що потрібно для того, щоб будинок був міцним?

Тесля: Якщо в нього буде глибокий фундамент, якщо він буде побудований із дерева або каменю, всередині вміло підпертий стовпами, для того, щоб не обвалилася стеля...

Будівельник: Скажи нам, чого потрібно дотримуватися, коли ми будуємо з дерева?

Тесля: Дерева для будівництва слід рубати взимку... Якщо їх сушити рік чи два, то вони будуть гарним матеріалом для будівництва... Коли все як слід розрізано, з'єднуємо стіни, закріплюючи колоди залізними скобами, а проміжки набиваємо мохом. Потім штукатур покриє дім мулом, змішаним із половиною або лушпинням зерна...

Будівельник: При будівництві кам'яних споруд роблять інакше. Муляре, розкажи нам як слід про це!

Муляр: Перш за все робітник знайде каміння, або назбирає його на полях, або видовбає заступом і ломом в каменоломні. Каменяр потім надасть йому за допомогою долота чотиригранну форму, для того, щоб воно добре підходило для будівництва. Там, де мало каміння, випалюється цегла. Вона робиться із глини, змішаної з піском. Коли все зроблено, муляр покладе міцний фундамент, а на ньому, керуючись рівнем, споруджує стіни потрібної висоти, потім кожну кімнату покриє склепінчастою стелею...

Будівельник: Дякую, вам, друзі, за люб'язні поради. Що стосується розмови про саме будівництво, побачимось іншим разом» [2, с. 224–227].

Граючи у виставах, присвячених землеробству та будівельному мистецтву, діти водночас оволодівали знаннями з біології, хімії, географії, математики, геометрії та інших навчальних предметів, а також відповідними вміннями та навичками. Великого значення Ян Коменський приділяв вивченню граматики, яку діти вивчали також за допомогою гри, що вдихала життя в процес навчання. Цікавим прикладом є гра «Жива абетка», в якій діти граючи ролі літер, складаючи різноманітні, цікаві слова [4].

Педагог створював вистави, з яких учні з інтересом дізнавалися про основи граматики та її витоки. В цих виставах учні ставали, зокрема, писарями, виробниками паперу, друкарями книг, палітурниками, торговцями книг, бібліотекарями, видавцями книг, цензорами, критиками, письменниками. Яскравим таким прикладом виступає п'єса «Письмо та книги», в якій допитливий король навчається книговидавництву:

«Король: Вислухай тепер цього чоловіка, Аполлоній!

Аполлоній: сюди мали покликати того, кого називають писарем. Це ти?

Писар: Так, це я, пане.

Аполлоній: А хто то є писар?

Писар: Писар — це той, хто внутрішні думки людини виражає зовнішніми знаками.

Аполлоній: Скільки є видів цих знаків?

Писар: Три. Найдавнішими є ієрогліфи, які колись використовували єгиптяни, зображуючи речі певними малюнками. Наприклад, якщо хтось хотів виразити боже провидіння, малював розплющене око. Якщо хотів зобразити чиєсь недбальство під час виконання своїх обов'язків, виражав його заплющеним оком; мудрість позначав, малюючи змію, і так створював нескінчену низку знаків. Слова можуть виражатися також у цифрах... Нарешті третій спосіб — є літери, знаки найменших звуків, які видає наш язик. Складені разом, вони дають можливість виникнути словам, реченням та книгам.

Аполлоній: Але який спосіб з цих трьох видів видається тобі найбільш досконалим?

Писар: Літери, адже ними можна все дуже точно виразити та за їхньою допомогою ми можемо вчитися і незнайомим для нас мовам.

Аполлоній: Чудово! Чи писали завжди літери так як ми їх зараз пишемо?

Писар: Аж ніяк. Стародавні народи не знали ані нашого паперу, ані чорнил, ані пера, ані того, що ще до цього належить.

Аполлоній: В такому разі як вони писали?

Писар: Спочатку вибивали літери молотком на камінні... Потім їх вирізали долотом на дереві, особливо буквому, яке розрізали на плитки та шліфували. Пізніше літери вирізали залізним різцем на вербовій корі, або на листях пальми, або просвіряка, або на шматках полотна, покритого воском або гіпсом... Потім писали на пергаменті (тобто плівці, яку виготовляли в місті Пергамі із овечої шкіри) нільською тростиною. Лише потім винайшли папір із папірусу, рослини, у якій замість кори дуже довгі і дуже тонкі покрови... Тепер ми користуємося папером, що виготовлений із ганчір'я, чорнилами та гусячими перами.

Аполлоній: Чи не хочеш ти розповісти ще щось про письмо?

Писар: Євреї та інші східні народи пишуть справа наліво, греки та ми, інші європейці, пишемо зліва на право. Деякі індуси пишуть зверху вниз, і так само це можна читати. Окрім того, стародавні народи знали скоропис, мистецтво писати скорочено, за посередністю якого не лише встигали записати промову, яку хтось диктував, але і коли вільно говорив. Це мистецтво нещодавно знову відновили англійці, назвавши його стенографією. Але в нас є ще швидший і кращий спосіб ніж ці, а саме, книгодрук. За його допомогою одна людина за один день за допомогою станка переписе більше, ніж могли б написати 600 писарів пером» [2, с. 229].

Далі у виставі говориться про те, як робляться чорнила, пера для письма, як пишуться, друкуються, опрацьовуються, зберігаються, цензуруються, продаються книги. Дуже цікавим виглядає діалог між королем з його представником та видавцем книг, цензором, критиком та письменником:

«Король: Можливо, з цими хочеш поговорити ти, Платоне?

Платон: Відзвітайте і ви за свою діяльність! Ви займаєтесь однією роботою чи різною?

Видавець: Ми обидва видаємо книги, він стародавні, а я нові, ті, які були щойно написані.

Платон: Які стародавні книги?

Цензор: Ми знаходимо твори таких авторів, котрі написали щось мудре і які досі були сховані в бібліотеках; завдяки друкарському мистецтву ми видаємо їх, для того, щоб з ними познайомилося і наше століття.

Платон: А чи є у вас справжні та непофальшовані екземпляри стародавніх книг?

Цензор: Не завжди, пане. Автографи, тобто екземпляри, котрі написали автори самі (їх називають оригіналами), не збереглися до нашого часу, апографи (тобто переписані екземпляри) часто так відрізняються один від одного і за назвою, що важко вирішити питання стосовно автентичності твору, чи не є він піддробкою, а також про вірне прочитання тих місць, де окремі екземпляри відрізняються один від одного. Роль гарного критика полягає в тому, щоб усе досліджував на підставі зрозумілих припущень та відкрив читачам справжній погляд автора — або нотатками, вкладеними до тексту, або окремими поясненнями на полях сторінок, або в кінці кожного розділу, або в кінці книги.

Платон: Це поза сумнівом, велика робота.

Критик: Слід визнати, що це дуже тяжка робота, але корисна, бо в такий спосіб те, що пізнали уми стародавніх часів, ми надаємо умам нашої епохи та отримуємо користь із того, що вони відкрили.

Письменник: Але так як вони не могли знати все і набагато більше, ніж відкрили самі, залишили для відкриття нащадкам, ми, я, і подібні до мене, намагаємося бути не гіршими за наших предків, і те найкраще, що нам вдається знайти, публікуємо, аби світло збільшувало світло.

Король: Ми вислухали тих, хто підготовляє шлях до освіти. Можливо нам слід покликати тих, хто освіченість переносить із книг на людей?

Платон: Цього вимагає необхідність, бо наявність вчених книг ще не рятує людей від варварства. Тому я раджу, щоби сюди були покликані вчителі та учні зі шкіл, для того, щоб ми дізналися, що там роблять і як...

Король: Це розумна порада...» [2, с. 222-233].

Як бачимо, навіть сам король, який уособлює владу в країні, не соромиться виглядати звичайним учнем, прагнучи пізнати світ в усій його красі та величі. Він не обмежується лише одним знанням, його цікавить все, що його оточує. Коменський на прикладі короля намагається довести, наскільки важливо людині бути всебічно розвиненою особистістю. Адже лише така людина здатна бути по-справжньому вільною та творчою.

**Я**н Коменський створював свої навчальні п'єси таким чином, щоб учень бачив практичне застосування отримуваних ним знань. Тому у виставах педагога діють цілком реальні персонажі, які займаються землеробством, будівництвом, лікуванням людей, музикою, написанням книг, їхнім видавництвом, вивченням флори та фауни, дослідженням історії, тощо [3].

Завдяки драматизації навчального матеріалу, учні в школі Коменського навчалися з великою радістю та інтересом. Непотрібними ставали фізичні та моральні покарання, адже враховувалася природа дитини, її пристрасть до гри. Ян Коменський, будучи не лише педагогом, але й психологом, добре розумів душу дитини, її внутрішній світ. Тож і не дивно, що учні показували найкращі результати успішності.

Цінність постановок театральних вистав у школі Коменський обґрунтував тим, що життя будь-якої людини так побудоване, що вона має вміння вести розмову та діяти. Завдяки виставі, учень привчається «спостерігати відмінності в речах, відразу реагувати на відмінності, робити пристойні рухи, тримати обличчя та руки, та й все тіло у відповідності до обставин, змінювати та пристосовувати голос...» [5, с. 226].

Педагог пропонує в якості шкільних іспитів ставити вистави, в яких би відображався весь пройдений навчальний матеріал. У своїй праці «Закони добре організованої школи» Коменський визначає наступний порядок проведення таких іспитів:

«1. Щоб кожний клас щорічно чотири рази виставляв своїх учнів на сцену театру.

2. Щоб розподілене за різними ролями, було представлено все пройдене протягом триместру.

3. Щоб вистави в усіх класах були поставлені протягом тижня.

4. Щоб найбільш урочисті вистави ставилися в кінці року, перед переводом із класу до класу» [5, с. 226].

Важливою особливістю «Школи-гри» є те, що вона допускає імпровізацію. Тому діти не бояться забути текст, а у вільній манері грають свої ролі. Водночас імпровізація сприяє творчому самовираженню особистості. «Можливість імпровізації дозволяє зберегти природність поведінки, не дає виникнути страху невільно промовленого тексту. Імпровізація — один із прийомів збереження гри. До того ж вона розвиває увагу до мови партнера, вміння реагувати на почуту, а не на очікувану



репліку. Все це відповідає завданням навчання риторичі спілкування» [6].

Завдяки грі, учні, які мають проблеми з навчанням, показують високі результати. «Технологія гри-драматизації дозволяє кожній дитині, навіть найслабшій, зіграти всі ролі у виставі. І відчутти насолоду від того, що і в неї також вийшло!» [6].

**Ш**олява «Школи-гри» стала справжнім викликом для тих, хто сповідував авторитарні методи навчання й виховання особистості. Тож і не дивно, що з усіх сторін на педагога посипалися несправедливі обвинувачення та критика його методу навчання побудованого на основі гри. Коменського переслідували, позбавляли можливості навчати, намагалися арештувати. Проте, незважаючи на всілякі перешкоди, педагог продовжував свою велику справу з реформування системи освіти.

Ян Коменський, будучи прибічником наочного навчання, написав підручник під назвою «Світ чуттєвих речей у малюнках, або Зображення та назви всіх найважливіших предметів у світі та дій у житті»,

який написаний у властивій Коменському ігровій манері навчання. В книзі автор у надзвичайно доступній формі розповідає дітям про предмети та явища навколишнього світу. Дана книга проілюстрована чудовими малюнками, де кожен предмет та дія позначені цифрами з поясненнями. Таким чином учень з легкістю сприймає та осмислює навчальний матеріал. Водночас дитина має змогу вивчити нові для себе слова чеською та латинською мовами.

Підручник починається з діалогу вчителя та учня:

«Учитель: Підійди до мене, хлопче!

Навчись уму-розуму.

Хлопчик: Що це означає — уму-розуму?

Учитель: Все, що є необхідним, правильно розуміти, правильно робити, вірно висловлювати...» [2, с. 234].

Далі Коменський розповідає своєму учню про садівництво, землеробство, тваринництво, рибальство, полювання. Діти дізнаються про теслярів, будівельників, столярів, токарів, шахтарів, кова-





лів, гончарів. Багато уваги Коменський приділяє письму, розповідаючи про те, як створюється книга. Педагог говорить про мистецтво мови, етику, мудрість, яка «дивиться в минуле, неначе в дзеркало, і передбачає майбутнє... Для своїх дій вона ставить наперед шляхетну, корисну, а разом з тим, і якщо можливо, і приємну мету. Поставивши мету, вона розглядає засоби або шлях, який веде до мети, але для того, щоб щось не завадило, обирає вірні та легкі засоби, і краще нечисленні, аніж численні...» [2, с. 271–272].

Також педагог говорить про такі риси людини, як помірність, терпіння, мужність, людяність, справедливість, щедрість. Зокрема, мужність, за словами Яна Коменського, є «безстрашною в нещастях, як лев впевнена у собі, але і не чванлива у щасті» [2, с. 275]. В основі людяності педагог ставить любов до ближнього. «Виявляй любов, тоді і тебе любитимуть. Звідси виникає взаємна приязність, яка буває між голубами, однодушна, лагідна і з обох боків доброзичлива» [2, с. 278].

Коменський порівнював навчання із дзеркалом, в якому відображаються всі предмети та явища навколишнього світу. І від того, наскільки вони є виразними, залежить їхнє відображення у дзеркалі.

«Таким чином, на думку педагога, те, що пропонується учням для вивчення, нехай будуть речі, а не тіні, речі справжні, корисні, що добре діють на відчуття та уяву. А діяти вони будуть у тому випадку, якщо їх наблизити настільки близько, щоб вони справили на нас враження» [1, с. 384].

Коменський вважав, що справжнє осмислення предметів та явищ навколишнього світу починається з відчуттів. Коли людина думає, вона послуговується власним чуттєвим досвідом. Тому для того, щоб учень успішно засвоював знання, він має більше спостерігати та відчувати. Відчуття створюють передумови для запам'ятовування навчального матеріалу. «Якщо я хоч раз спробував цукор, хоч раз бачив верблюда, хоч раз чув спів солов'я, хоч раз був у Римі і оглянув його, то, звісно, все це міцно закарбується в пам'яті і не буде забуто» [1, с.384–385].

Тож, за словами Коменського, кожен педагог має взяти за золоте правило, все, що тільки можливо надавати учням для сприйняття відчуттями, а саме: «видиме — для сприйняття зором, чутне — слухом, що смакує — смаком, що є досяжне дотику — шляхом дотику... Адже немає в голові того, чого раніше не було б у відчуттях» [1, с. 384].

Саме тому педагог всіляко сприяв тому, щоб діти пізнавали навколишній світ наочно. Якщо ж немає можливості спостерігати предмет чи явище безпосередньо, лише тоді застосовуються їхні копії, або зображення. «Так ботаніки, зоографи, геометри, землеміри та географи з користю додають до своїх описів малюнки. Подібним чином потрібно було б робити у фізиці та інших предметах» [1, с. 385].

У «Школі-грі» учень не лише пізнавав навколишню дійсність, але й відображав та перетворював її у своїй творчості. Цікавим видається той факт, що «Школа радості» нашого славетного педагога та письменника Василя Олександровича Сухомлинського має багато спільного зі «Школою-грою» Яна Амоса Коменського. Ці дві легендарні школи неначе доповнюють одна одну, відкриваючи неймовірні можливості в сфері навчання та виховання особистості. На жаль, як «Школа-гра» Яна Коменського так і «Школа радості» Василя Сухомлинського знаходяться в нас у забутті. І це не дивно, адже більшість педагогів віддає перевагу



звичним авторитарним методам навчання й виховання особистості, не бажаючи ніяких змін. Цим пояснюється така нелюбов дітей до школи, де вони почуваються неначе каторжани, зранку до вечора несучи свій тягар. Натомість у «Школі-грі» як і в «Школі радості» місце рабської праці посідає вільна діяльність учня, сповнена радості відкриття та натхнення.

Прикро, що наша сучасна педагогіка, яка в своїй основі носить не творчий, а авторитарний характер, не розуміє важливого значення гри в навчально-пізнавальній діяльності дитини. Проте вчитель має знати, що саме за допомогою гри дитина вбирає в себе основні поняття та уявлення про навколишній світ. Тому дитина, яка мислить образами, потребує того, щоб все, що вчитель їй розповідає відображалось в конкретних образах. А як найкраще цього досягнути як не за допомогою гри. «Метод драматизації» активізує всі пізнавальні психічні процеси дитини, її увагу, емоційно-вольову сферу, виявляє та розвиває задатки і здібності. Водночас гра сприяє естетичному та творчому розвитку особистості. Важливою особливістю гри є те, що вона сприяє соціалізації особистості. Адже діти, виступаючи в різних ролях, вчаться взаєморозумінню та взаємодії між собою.

Ян Коменський був справжнім гуманістом в усьому, що він робив для учнів, створюючи всі умови для їх всебічного та багатогранного розвитку. Педагог вважав, що школа має перетворитися на «майстерню гуманності», де місце примусу з погрозами посяде інтерес та захоплення, і де учень «знаходитиме таку насолоду, яку знаходять у привабливому саду» [2, с. 57].

Тож, для того щоб діти полюбили школу, наша освіта має взяти на озброєння гуманні методи навчання, зокрема, славнозвісний «метод драматизації», покладений в основу «Школи-гри» Яна Амоса Коменського, девізом якої виступає гасло: «Omnia sponte fluant; absit veolentia rebus» (У всьому свобода і ні в чому насильства) [7, с. XIII].

## Література

1. Коменский Я. А. Великая дидактика. Избранные педагогические сочинения в 2-х т. т. 1. Москва : Педагогика, 1982. С. 242–476.
2. Коменский Я. А. Школа-игра; Мир чувственных вещей в картинках. Избранные педагогические сочинения в 2-х т. т. 2. Москва : Педагогика, 1982. С. 222–284.
3. Comenii J.-A. Schola Ludus feu Encyclopædia Viva. Amstelodami, 1657. 489 p.
4. Kovářová H. Komenského Schola Ludus na Muzejním Jevišti / <https://kba.vkol.cz>.
5. Коменский Я. А. Законы хорошо организованной школы / Идеи эстетического воспитания. Антология в 2-х т. т. 2. Москва : Искусство, 1973. С. 226.
6. Машевская С. М. Театр Яна Амоса Коменского / <https://chaikinavika.jindofree.com> 1972.
7. Коменский Я. А. Великая дидактика. Санкт-Петербург : Типография А. М. Котомина, 1875. 282 с.
8. Литвинов С. А. Коменський Я. А. Українська радянська енциклопедія. Київ : УРЕ, 1962. С. 47–48.

08.06.2024

### Відомості про авторів:

*Пономарьов Олександр Семенович* — кандидат технічних наук, професор; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; email: [palex37@ukr.net](mailto:palex37@ukr.net); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-2620>; Copernicus 1657.

*Черемський Максим Петрович* — асистент; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; email: [maxcheremsky@gmail.com](mailto:maxcheremsky@gmail.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4130-7618>.